

Запобігання насильства щодо дітей в сім'ї: віктимологічні аспекти

Бортник Н. П.¹, Сопільник Л. І.²

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2025	Право	343.988:342.356

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18457704>

Анотація. Стаття присвячена аналізу актуального питання запобігання насильству щодо дітей у сім'ї через призму віктимологічних особливостей. Вказано, що проблема насильства щодо дітей у сім'ї є однією з найгостріших соціальних і правових викликів сучасності. Вона потребує комплексного вирішення, яке враховує віктимологічні особливості постраждалих, а також розроблення ефективних механізмів правового та соціального захисту. Розглянуто теоретичні засади віктимології та практичні аспекти реалізації превентивних заходів, спрямованих на захист найуразливішої категорії населення – дітей. Підкреслено, що комплексний підхід до вирішення цієї проблеми, який об'єднує правові, соціальні та освітні заходи, сприяє мінімізації ризиків віктимізації дітей і забезпечує їхній гармонійний розвиток.

Дослідження показують, що діти, які зазнали насильства в сім'ї, мають підвищений ризик повторної віктимізації. Це вимагає розроблення таких підходів до запобігання насильству, які спрямовані не лише на усунення загроз, але й на створення умов для гармонійного розвитку дитини. Зазначено, що ефективна профілактика насильства повинна базуватися на ранньому виявленні ризиків, їх усуненні та впровадженні програм психологічної підтримки для сімей у кризових ситуаціях. Підкреслено, що одним із ключових аспектів є забезпечення ефективної взаємодії між правоохоронними органами, соціальними службами та освітніми установами. Недостатня координація між цими інституціями часто призводить до того, що випадки насильства залишаються непоміченими або жорстокість повторюється через відсутність належного контролю за умовами проживання дитини. Особлива увага приділена необхідності навчання батьків ненасильницьким методам виховання та посиленню співпраці між освітніми установами, правоохоронними органами і соціальними службами.

Наголошено на важливості постійного наукового аналізу проблеми насильства щодо дітей у сім'ї для вдосконалення існуючих підходів до її вирішення. Науковий аналіз і моніторинг ефективності профілактичних заходів дозволять удосконалити існуючі підходи та адаптувати їх до нових викликів сучасного суспільства. Лише таким чином можна створити безпечне середовище для кожної дитини та забезпечити реалізацію її прав на життя без насильства. Водночас існує потреба у вивченні нових форм насильства, які з'являються у зв'язку з розвитком сучасних технологій, а також в оцінці ефективності впроваджених профілактичних заходів.

¹ доктор юридичних наук, професор в. о. завідувача кафедри адміністративного та конституційного права факультету Морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, ORCID ID 0000-0002-3030-406X

² доктор юридичних наук, професор, Заслужений винахідник України, професор ЗВО «Львівський університет бізнесу та права» ORCID ID 0000-0001-6581-7255

Ключові слова: діти, насильство щодо дітей, профілактика, органи влади, правоохоронні органи, віктимологічний підхід, форми насильства, нормативно-правове регулювання, громадянське суспільство.

Prevention of violence against children in the family: victimological aspects

Abstract. The article is devoted to the analysis of the current issue of preventing violence against children in the family through the prism of victimological features. It is indicated that the problem of violence against children in the family is one of the most acute social and legal challenges of our time. It requires a comprehensive solution that takes into account the victimological features of the victims, as well as the development of effective mechanisms of legal and social protection. The theoretical principles of victimology and practical aspects of implementing preventive measures aimed at protecting the most vulnerable category of the population – children are considered. It is emphasized that a comprehensive approach to solving this problem, which combines legal, social and educational measures, helps to minimize the risks of victimization of children and ensures their harmonious development.

Studies show that children who have experienced domestic violence have an increased risk of repeated victimization. This requires the development of such approaches to preventing violence that are aimed not only at eliminating threats, but also at creating conditions for the harmonious development of the child. It is noted that effective prevention of violence should be based on early identification of risks, their elimination and implementation of psychological support programs for families in crisis situations. It is emphasized that one of the key aspects is ensuring effective interaction between law enforcement agencies, social services and educational institutions. Insufficient coordination between these institutions often leads to cases of violence remaining unnoticed or cruelty being repeated due to the lack of proper control over the child's living conditions. Particular attention is paid to the need to train parents in non-violent methods of upbringing and to strengthen cooperation between educational institutions, law enforcement agencies and social services. The importance of continuous scientific analysis of the problem of violence against children in the family is emphasized in order to improve existing approaches to its solution. Scientific analysis and monitoring of the effectiveness of preventive measures will allow to improve existing approaches and adapt them to the new challenges of modern society. Only in this way can a safe environment be created for every child and their rights to a life free from violence be ensured. At the same time, there is a need to study new forms of violence that are emerging due to the development of modern technologies, as well as to assess the effectiveness of the implemented preventive measures.

Keywords: children, violence against children, prevention, authorities, law enforcement agencies, victimological approach, forms of violence, regulatory and legal regulation, civil society.

Вступ

Актуальність проблеми. Насильство щодо дітей у сім'ї є однією з найбільш складних і багатогранних соціальних проблем сучасного суспільства. Ця проблема охоплює не лише питання захисту прав дитини, але й торкається фундаментальних аспектів функціонування сім'ї як соціального інституту. В умовах глобальних трансформацій, змін у сімейних цінностях та соціальних стандартах, питання попередження насильства щодо дітей стає дедалі актуальнішим.

Дитинство є критичним періодом формування особистості, а негативний досвід, отриманий у ранньому віці, може мати довготривалі наслідки для психічного, емоційного та фізичного здоров'я особи. Насильство в сім'ї не лише порушує основоположні права дитини, закріплені в міжнародних та національних правових актах, але й сприяє формуванню у неї віктимної поведінки, що може впливати на її взаємодію з соціумом у майбутньому.

Віктимологічний підхід до аналізу проблеми насильства щодо дітей дозволяє не лише дослідити особливості поведінки жертв, але й виявити соціально-психологічні та правові чинники, які сприяють виникненню таких ситуацій. Він також дає змогу розробити ефективні механізми попередження та мінімізації віктимізації дітей у сімейному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративного та кримінально-правового регулювання суспільних відносин у сфері запобігання насильству в сім'ї знайшла широке висвітлення у наукових працях таких дослідників, як О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, О. І. Белова, М. А. Бондаренко, В. Є. Бондар, А. А. Бова, Б. М. Головкін, Н. І. Гончаров, В. Т. Дзюба, Л. В. Дорош, В. І. Женунтій, В. К. Колпаков, О. І. Остапенко, О. А. Удалова, О. В. Швед, Х. П. Ярмакі та інших науковців. У своїх дослідженнях вони аналізують правові механізми протидії домашньому насильству, визначають проблеми їх реалізації та пропонують шляхи вдосконалення законодавства і практики його застосування в Україні. Особлива увага приділяється питанням ефективності адміністративних стягнень та кримінальної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, а також ролі превентивних заходів у формуванні безпечного соціального середовища для всіх членів суспільства.

Метою цієї статті є аналіз віктимологічних аспектів запобігання насильству щодо дітей у сім'ї, визначення основних причин і умов, які сприяють виникненню цієї проблеми, а також окреслення напрямів удосконалення правових та соціальних механізмів захисту дітей.

Результати

Насильство щодо дітей у сім'ї є однією з найгостріших соціальних проблем сучасного суспільства. Це явище має не лише руйнівний вплив на фізичний і психічний стан дитини, але й значно ускладнює її соціалізацію, формування особистості та адаптацію в суспільстві. У контексті віктимології, яка досліджує причини, умови та наслідки віктимізації, особливу увагу варто приділити запобіганню насильству в сімейному середовищі, де дитина найчастіше стає жертвою через свою вразливість.

Як зазначає Б. М. Головкін, у межах віктимології процес зростання вразливості населення перед злочинними посяганнями, який створює передумови для формування жертв злочинності серед членів суспільства, зазвичай називається віктимізацією [1, с. 93].

У сфері адміністративної деліктології питання віктимологічної профілактики правопорушень досліджував науковець О. І. Остапенко, який здійснив класифікацію потерпілих від адміністративних деліктів, враховуючи їх соціальні та психологічні характеристики. Соціальна характеристика потерпілих передбачає аналіз духовного світу особи в трьох часових вимірах: минулому, теперішньому та майбутньому, що дозволяє зрозуміти логіку її поведінки в деліктній ситуації. Вчений акцентує увагу на тому, що вибір рішення особою є синтезом її минулого досвіду та орієнтації на майбутнє. Процес соціалізації жертви відображає її взаємодію з суспільним середовищем, визначаючи її місце в системі соціальних зв'язків, враховуючи професію, спеціальність, соціальний статус та економічне становище. Важливим аспектом є наявність або можливість виникнення соціальних відносин між жертвою та порушником, які можуть бути службовими, сімейними, діловими чи навіть конфліктними. Психологічна характеристика потерпілих розглядається крізь призму впливу несприятливих умов морального формування особистості, а також негативних соціальних чинників, що позначаються на вихованні, освіті, побутовому середовищі та способі життя. Адміністративна деліктологія таким чином підкреслює важливість врахування цих факторів для розуміння причин протиправної поведінки та розробки ефективних заходів профілактики правопорушень [2, с. 162-165].

Водночас, О. І. Остапенко класифікує доделіктні ситуації залежно від поведінки потерпілого на три основні групи. Перша група охоплює ситуації, коли дії потерпілого мають провокаційний характер, що може слугувати приводом для вчинення адміністративного правопорушення; при цьому такі дії зазвичай є протиправними або аморальними. Друга група включає обставини, за яких потерпілий діє необережно або необачно, створюючи сприятливі умови для здійснення адміністративного делікту. Третя група стосується ситуацій, коли дії потерпілого є правомірними, однак вони провокують порушника на протиправну поведінку. Наприклад, справедлива критика чи зауваження щодо некоректної поведінки у громадському місці можуть викликати агресію або насильницькі дії з боку порушника стосовно особи, яка висловила таке зауваження [2, с. 168].

Індивідуальна віктимність характеризує специфічні особливості особи, які формуються під впливом соціального середовища, психологічних і біофізичних чинників, що сприяють виникненню умов для адміністративно-деліктних ситуацій, а також створюють ризик завдання моральної, матеріальної чи фізичної шкоди потерпілому. Дослідження демонструють залежність віктимної поведінки від закономірностей і факторів, які діють у доделіктних і деліктних ситуаціях. Групова віктимність, у свою чергу, відображає вплив соціальних умов на певні групи людей з однаковими демографічними, психологічними чи біофізичними характеристиками. Такий підхід дозволяє виділити професійну віктимність, віктимність серед неповнолітніх і дорослих, а також гендерну віктимність серед жінок і чоловіків. Групова віктимність також може мати національні та регіональні особливості. Видова віктимність дає змогу класифікувати жертв за видами адміністративних деліктів, враховуючи різницю між міською і сільською віктимізацією. Ця різниця стає очевидною при аналізі соціальних, економічних і психологічних аспектів поведінки потерпілих у міських та сільських умовах [2, с. 186].

Віктимологічна профілактика, за визначенням П. А. Зеленька, являє собою сукупність заходів, що реалізуються державними органами та громадськими організаціями з метою зменшення ризику для населення та окремих осіб стати жертвами злочинних дій. Ці заходи базуються на вивченні характеристик жертви, особливостей її поведінки до, під час і після вчинення злочину, а також на аналізі специфіки взаємодії між злочинцем і жертвою та життєвих обставин, які сприяли перетворенню особи на жертву. На сучасному етапі основним завданням віктимологічної профілактики є розробка науково обґрунтованих підходів до пояснення та прогнозування віктимологічних процесів. Це дозволяє підвищити ефективність профілактичних заходів шляхом застосування інноваційних методів, що орієнтуються на особу, яка за певних умов може стати об'єктом злочинного посягання [3, с. 369-370].

Насильство щодо дітей у сім'ї може проявлятися у фізичній, психологічній, сексуальній та економічній формах. Згідно з міжнародними стандартами та національним законодавством України, будь-які дії чи бездіяльність, що завдають шкоди дитині або створюють загрозу її благополуччю, розглядаються як насильство.

Фізичне насильство включає завдання тілесних ушкоджень або використання сили, яка може спричинити біль чи травму. Психологічне насильство характеризується емоційними образами, залякуванням, ізоляцією або іншими діями, які впливають на психічний стан дитини. Сексуальне насильство передбачає будь-які дії сексуального характеру щодо дитини без її згоди або з використанням примусу. Економічне насильство може включати обмеження доступу до необхідних матеріальних ресурсів.

У віктимології важливо розглядати і поведінку кривдника, і фактори, що роблять дитину вразливою до насильства. Основними причинами віктимізації дітей у сім'ї є їхня залежність від дорослих, недостатня обізнаність про свої права та обмежені можливості захисту. Крім того, соціально-економічні умови, низький рівень освіти батьків,

алкоголізм або наркоманія можуть сприяти формуванню середовища, де насильство стає нормою.

Окремо доцільно зазначити проблему вторинної віктимізації, яка виникає внаслідок недостатньо ефективної роботи органів влади, правоохоронних органів чи соціальних служб. Неправильна реакція на випадки насильства може лише поглибити травматичний досвід дитини.

Важливим аспектом запобігання насильству щодо дітей у сім'ї, зазначають А. М. Волощук, Х. П. Ярмакі та О. В. Ковальова, є віктимологічна профілактика. Індивідуальна віктимологічна профілактика передбачає ідентифікацію осіб із підвищеною віктимністю та проведення з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зменшення ризику стати жертвою злочинних посягань. Необхідно організовувати у спеціалізованих службах підтримки постраждалих програми, які спрямовані на корекцію віктимологічної поведінки як жертв, так і осіб, які потенційно можуть стати жертвами насильства в сім'ї. Індивідуальна профілактика має охоплювати не лише потенційних жертв, але й їхнє мікросередовище, яке може впливати на формування ризиків. Віктимологічна профілактика насильства щодо дітей поділяється на ранню та безпосередню. Безпосередня профілактика орієнтована на осіб, які вже зазнали насильства або перебувають під загрозою стати жертвами, тоді як рання профілактика спрямована на осіб із високим рівнем віктимності, які можуть стати потенційними жертвами [4, с. 138].

Запобігання насильству щодо дітей у сім'ї потребує комплексного підходу, який поєднує правові, соціальні та освітні заходи. Законодавча база України включає низку нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав дітей. Зокрема, Конституція України [5], Закон України «Про охорону дитинства» [6], Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [7] забезпечують правові механізми для захисту дітей від насильства.

Однак ефективність цих механізмів значною мірою залежить від їхньої реалізації на практиці. Необхідно забезпечити належну підготовку працівників правоохоронних органів, соціальних служб і медичних установ для виявлення та реагування на випадки насильства. Важливим аспектом є також створення спеціалізованих центрів допомоги дітям-жертвам насильства, які б надавали психологічну підтримку та реабілітаційні послуги.

Освітня робота з батьками та дітьми також відіграє ключову роль у запобіганні насильству. Інформування про права дитини, методи ненасильницького виховання та шляхи звернення за допомогою сприяє зниженню ризику віктимізації.

Окремо варто підкреслити, що активну роль у боротьбі з насильством щодо дітей має відігравати громадянське суспільство. Формування культури нетерпимості до будь-яких проявів насильства є важливим завданням для державних органів, громадських організацій і засобів масової інформації. Підвищення обізнаності громадян про проблему домашнього насильства та способи його попередження сприяє створенню безпечного середовища для дітей.

Також важливим є залучення громадян до виявлення випадків насильства та повідомлення про них відповідним органам. Лише за умов активної участі суспільства можна створити ефективну систему протидії цьому явищу.

Висновки

У сучасному суспільстві проблема насильства щодо дітей у сім'ї залишається однією з найбільш актуальних і складних для вирішення. Віктимологічний підхід до вивчення цього явища дозволяє глибше зрозуміти причини, механізми та наслідки насильства, а також розробити ефективні заходи для його попередження. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

Необхідно передусім вказати, що насильство в сім'ї є багатофакторним явищем, яке обумовлене й індивідуальними, й соціальними чинниками. Серед основних причин можна виділити низький рівень правової культури, психологічну нестабільність батьків, економічні труднощі, а також відсутність ефективного контролю з боку державних органів. Важливу роль відіграють також культурні стереотипи та толерантність до насильницької поведінки в суспільстві.

Окрім того, діти є однією з найбільш уразливих категорій жертв насильства через їхню фізичну слабкість, емоційну залежність від дорослих та обмежені можливості захисту своїх прав. У цьому контексті важливо враховувати вікові, психологічні та соціальні особливості дітей для розробки ефективних профілактичних заходів. Особливу увагу необхідно приділити формуванню у дітей навичок розпізнавання небезпечних ситуацій і звернення за допомогою.

Вочевидь, запобігання насильству щодо дітей у сім'ї потребує комплексного підходу, який включає і правові, і соціальні механізми. Держава повинна забезпечити ефективне функціонування системи захисту прав дітей, яка включає оперативне реагування на випадки насильства, реабілітацію жертв та притягнення винних до відповідальності. Важливою є також просвітницька робота серед населення, спрямована на підвищення обізнаності про проблему насильства та формування нульової толерантності до нього.

Важливим аспектом є ефективна профілактика насильства щодо дітей у сім'ї, яка повинна базуватися на ранньому виявленні ризиків та їхньому усуненні. Необхідно впроваджувати програми психологічної підтримки для сімей, які перебувають у кризових ситуаціях, а також навчати батьків ненасильницьким методам виховання. Особливе значення має співпраця між освітніми установами, правоохоронними органами та соціальними службами.

Водночас, проблема насильства щодо дітей у сім'ї потребує постійного наукового аналізу з метою вдосконалення існуючих підходів до її вирішення. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на вивчення нових форм насильства, які виникають у зв'язку з розвитком сучасних технологій, а також на оцінку ефективності впроваджених профілактичних заходів.

Отже, запобігання насильству щодо дітей у сім'ї є складним завданням, яке потребує системного підходу та активної участі всіх зацікавлених сторін – держави, суспільства, сім'ї та самих дітей. Лише за умов комплексної роботи в цьому напрямку можна забезпечити належний рівень захисту прав дитини та створити безпечне середовище для її розвитку й виховання.

Список використаних джерел

1. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 15. Т. 2. С. 93–96.
2. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку. Львів: Львів. ін-т внутр. справ при Укр. акад. внутр. справ, 1995. 312 с.
3. Зеленьак П. А. Віктимологічна профілактика злочинів проти життя та здоров'я дітей. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 2. (16). С. 364–373.
4. Волощук А. М., Ярмак Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних офіцерів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: монографія. Одеса: ОДУВС, 2013. 217 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.